

VOJNOVIĆEV KNJIŽEVNI EKSPERIMENT U »VIJENCU« GOD. 1880.

NIKOLA IVANIŠIN

U Vojnovićevu *Geraniumu*, objavljenom god. 1880. u Šenoinu *Vijencu*, sadržana je neobična, ali zanimljiva »rasprava« o književnosti, koja bi mogla predstavljati polaznu tačku ovoga napisa, jer je karakteristična za vrijeme kada je, a i za djelo u kome je »objavljena«.

U *Geraniumu* je ispričana životna sudbina ružne djevojke koja je čitajući romantičarsku literaturu dočaravala lik idealnog ljubavnika, a kad se taj »ljubavnik« u zbilji i pojavio, on se poigrao sudbinom ružne djevojke posluživši se njom kao posrednikom za ostvarenje vlastitih ljubavnih planova.¹ Opisano je tako u *Geraniumu* »ono što se riječima neda opisati«,² pa nije ni čudo što mladi talentirani početnik Vojnović raspravlja o književnosti kao umjetnosti riječi, jer se riječima poslužiti mora o iako se radilo o temi »koja se riječima opisati ne daje«.

Neobičnost je »rasprave« o književnosti sadržane u *Geraniumu* u tome što ona nema uobičajeni oblik cjelovita sastava o književnosti. Ta »rasprava« zapravo je niz literarnih fragmenata razasutih u malne čitavu Vojnovićevu djelu, i tek kad se ti fragmenti sagledaju u organskom i preglednom nizu, dobija se dojam koliko-toliko ozbiljna i suvisla raspravljanja o književnosti.

Smisao »rasprave« mogao bi biti sadržan u slijedećim citatima:

Genijalno pero Flauberta, koje kao anatomsčkim nožem znade otkriti najtanje žilice, najmanju pjegu čovječjem srcu, njegov oštri pogled, koji proviruje u svakom njegovom djelu takvom vjernošću i istinitosti... (*Vijenac* 1880, br. 1, str. 2).

Ta želja za neobičnim, za tajnovitim, u mladog čovjeka toli je neizbježiva, da svaka zgodna, svaka osoba, koja se malo odalečuje od jednostavnog tipa svagdanjih prikaza, uzbudi mu želju fantaziranja i

¹ Isp. *Vijenac* 1880, br. 9, str. 131 i N. Ivanišin, »Drama i dramatika u Vojnovićevu stvaralaštvu do godine 1889«, *Mogućnosti* 1962, br. 8, str. 742–743.

² »Neimam snage dragi Vlado! nastavi teta odmoriv se malo od uzrujanosti razgovora i uspomena, opisivat ti to uništenje, to rušenje svega što sačinjava život i srdce žensko, jer riečmi neda se opisati, što jedva pamet čovječja može pomisliti (*Vijenac* 1880, br. 9, str. 131); Pojedine riječi i rečenice u tekstu ove radnje i u navedenim citatima spacionirao N. Ivanišin.

nagovještanju. Toj pogreški, tomu štetnom uplivu romantizma, po 30 novčića svezak, bijah i ja podvrgnut... Videći tu ženu — zavrte se mojom maštom tisuću misli — stvorih si u pet minuta takovu katastrofu, koja bi dobro stala i u kakovom starom francuzkom romanu te sretno romantičarske dobe. Al koliko bijah vješt u sastavljanju tih sanjarija, toli brzo pako rednost zgode i osoba vodila me na pravi put (V. br. 1, str. 3).

— Iluzija za iluzijom propada! — A ja, koj sam pred tim suhim mučaljivim tvorom sanjao najužasnije i najzapletenije romane ovog svijeta.

— Vi mladići — sanjate uvijek Dumasove sanjarije! — reče teta pogledav me polu smiešeći se držeći sveću u ruci. — Najjednostavniji, al i najstrašnji romani su bez spleta — bez otrova — bez krvi — bez dekoracija. — Dosta proučiti jedno žensko srce — pak ćeš naći u njemu gradiva, koj će te zanimati više od svih nevjerojatnosti romantika. (V. br. 2, str. 19).

Jeli bio osnovan taj literarni sud gospodje? — Upitah sebe, a sve moje stare i nove ideje o istini i o naravi u pisanju, moje načelo o motrenju, a ne o nagadjanju u romanima potvrdiše iz dna srca taj izliv duše, koja je možda sama okusila nenaravnost tih romana. Ali — šta da o tom razmišljam, pomislih, došao sam, da motrim i motrio sam. (V. 3, str. 34).

— I jedno i drugo! Rekoh. O romantičnosti nema govora, tega svojstva neima u sadašnjem životu, — ipak njezino biće, njezin govor. Katkada nekakav teatralni kretaj, odkrivaju mi ženu, koja je doživila neobičnih jada... (V. br. 3, str. 35).

— Ah! ah! i ti si mi pristaša »Assomoir«? — — — prekinuh smijući se tetu.

— Ne, ne! — ali nada sve ljubim istinu u naravi, a moja pripovjedka premda ju nesmieš tim literarnim imenom nazvat nije nego zrcalo života t. j. kitica balade bačena u prozu kuhinjske knjige. Moj princip, — nastavi teta emfatičkim tonom, u kom je bilo nešto ironije — jest u najneznačajnijih ljudskih stvarih mjeriti i uvažiti jednako vanjštinu i karakter, jer bez toga padam u slatkoću Belinijevih opera (V. br. 4, str. 51).

Da imam namjeru pripoviedati pravu novelu, nebih se ustručavala opisati došljaka u svoj njegovoj moralnoj i fizičkoj individualnosti, ali kako vidiš moja pripovjedka nije ništa nego malo anatomije ženskog srca, kojoj je glavnom osobom i junakinjom — ostarjela djevojka (V. br. 8, str. 114).

Dosada barem ne znam ni jednog pisca, koji bi dan po dan pratio te stare škatulje... i provirio u njihovo uvelo srce; ono što nam Balzac, taj velikan ženske psihologije, bar natuknjiva, odviše je površno, odviše nesigurno.

Njegova ženijalna ruka opisala nam je do najtanje pjege srce gospodje — al stare djevojke nije razumio (V. br. 11, str. 161).

Uzrok stvaranja *Geraniuma* jest Vojnovićev doživljaj ostarjele ružne djevojke Mare i priča o njenoj tragičnoj sudbini, koju mu ispriča njegova teta Pavle, preko koje on tu istu priču — služeći se tehnikom ispričane pripovijesti — ispriča čitaocima *Vijenca* god. 1880.

Povod stvaranja *Geraniuma* nije ni doživljaj ni ispričana priča, nego literatura,³ koja je autora potakla da se sjeti i doživljaja i priče.

³ I. Frangeš, »Vojnović između Šenoe i Flauberia«, *Stilističke studije*, Zgb. 1959, str. 227—240.

U pismu prijatelju na početku *Geraniuma* Vojnović upozorava da je ta literatura Flaubert i to određeno Flaubertovo djelo — njegove pripovijetke:

Krasne li su te pripovjetke! pune života, duhovitosti! i one delikatne čuvstvenosti, koja stavlja toli visoko francuske pisce nad ine europske! Jedna kako, moram reći, da me se upravo kosnula. Naslov joj je ako se dobro sjećam: *un coeur simple* (čedno srce) a predmet: život — kuharice! Što jednostavnijeg, što prostijeg da rečem o življenju ženskinje, koja kroz godine i godine dičeli veselje i suze činovničke obitelji. Originalno pero Flauberta nacrtalo je tu sluškinju s onimi manama i onim čuvstvom, što mogu imati obične, neuke žene iz pučka. Ali požrtvornost njezina, kojom služil svoje gospodare, tuga te biednice, koja plače kroz cijeli život za malog jim sinčića, njezina mezmčeta, starost pusta, osamljena bez utjeha i nada a napokon smrt mirna ali zdvojna u onoj zapuštenosti i samoći, koja čeka te nesretnice, bijaše narisana toli krutimi, ali vjernimi bojami, da dugo ostadoh zadubljen u čudnom snatrenju. Mjesto da čitam činilo mi se da neka tužna crna sjena ustaje predamnom — osamljena i zabačena kao ona, ružna i nespretna kao ona. Ta knjiga govorila je istinu — život kuharice sjetio me doba, kad sam dočuo iz ustiju svoje tetke pripovjedku, koju ti šaljem (ta pripovijetka koju Vojnović šalje jest *Geranium*, N. I.), (V. 1, str. 2).

»Uz pomoć« Flauberta dakle, koji je napisao »istinu o životu stare kuharice«, a ne Balzaca »koji stare djevojke nije razumio« otpočeo je Vojnović svoj *Geranium*.

»Uz pomoć« Flauberta otpočeo je on i »raspravu« o književnosti sadržanu u *Geraniumu* — ilustriranu netom navedenim citatima. Posebno otisnuta slova u citatima svjedoče o kakvoj se to raspravi zapravo radi.

Zadojen francuskom romantičarsko-realističko-naturalističkom literaturom,⁴ a ujedno pritisnut teškim realnim doživljajem ostarjele djevojke, mladi početnik Vojnović u nedoumici je kako da stvara te »raspravljajući« o romantizmu, realizmu, naturalizmu, nehotice nabacuje pitanje metode stvaranja — ono bitno pitanje koje je svojim talentom nagoniski osjetio i o kome je, baveći se francuskom literaturom, prilično toga naslutio.

Okosnica Vojnovićeva »raspravljanja« jest suprotnost između romantizma i realizma — romantičarske i realističke stvaralačke metode.

Romantičarsku metodu ilustrira:

»Željom za neobičnim, za tajnovitim u mlada čovjeka«, »fantaziranjem«, »nagovještanjem«, »maštom«, »sanjarijama«, »iluzijama«, »nevjerojatnostima«, »nagađanjima«, »nenaravnostima«, »neobičnim jadima«, »kiticom balade« itd.

U prilog realističke metode navodi:

»Oštri pogled«, »vjernost istinitosti«, »jednostavni tip svagdanjih prikaza«, »ideje o istini i naravi«, »načelo o motrenju«, »zrcalo života«, »prozu kuhinjske knjige«, sintezu »vanjštine i karaktera«, opisivanje čovjeka »u svojoj njegovoj moralnoj i fizičnoj individualnosti«, itd.

⁴ Vidi citate navedene u ovoj raspravi.

Dilema romantizam-realizam u *Geraniumu* izražena je prilično plastično i usto literarno.

Romantičarski »prenapeti osjećaji« glavne junakinje, njena »uzbunjena mašta« i »čarobne sanje« rasplinjuju se pri pogledu u obično »realističko« zrcalo, koje »uvjerljivo i istinito« pokazuje da je glavna junakinja unatoč uzbunjenoj mašti i čarobnim sanjama ipak samo obična ružna djevojka:

»Uzbunjena mašta počne sama ravnati njenim životom stvoriv joj nebo puno čarobnih sanja i prenapetih osjećaja, kojimi se je naslađivala. Tada prvi put pogleda se u zrcalo — koliko drukče od Virginije, od Elodije! To bje prvi kucaj na njezinom srcu, prvo nezadovoljstvo protiv naravi, koja ju je stvorila ružnom. (V. 4, str. 51).

U jednoj jednoj rečenici iz sadržaja *Geraniuma* izražena je suprotnost između »romantičarskih« sanjarija i »realističkih« prozaičnih dnevnih poslova kojima je obuzeta glavna junakinja:

Nije se svana promienila. Ostade istom strpljivom radinom Marom, koja je znala sanjati najsvjetlije sanjarije i najveća čeznuća kuhajući i perući — — — (V. br. 4, str. 51).

Vojnovićeva dilema u *Geraniumu* bila je ili da prikaže romantičnu interesantnu »grande-dame«, koja čita *Pavla i Virginiju* i mašta o idealnom nepostojećem ljubavniku, ili da prikaže »realističku« »običnu bilježnikovu kćer«, koja unatoč romantičarskim sanjarijama ipak obavlja prozaične dnevne poslove. Pisac je prikazao i jedno i drugo, ali u dilemi romantizam-realizam, on svjesno prihvaća realizam, jer je u odnosu prema životu »vjeran«, »istinit«, »jednostavan« i jedino ispravan, dok je romantizam »štetan«, »nevjerojatan«, »laživ«, »nenaravan«, »sentimentalan« itd.

Realističko načelo motrenja po Vojnoviću je dakle efikasnije od romantičarskog sanjarenja i fantaziranja. To on svjesno i odlučno ističe, ali ne nasumce — odjedamput, nego nakon »raspravljanja« u kome je romantičarska alternativa također dovoljno istaknuta.

Ta romantičarska alternativa još je istaknutija u tekstu *Geraniuma*, gdje se čini kao da stvaralac Vojnović spontano negira ono što je kao »teoretičar« u pomenutoj »raspravi« svjesno prihvatio.

Romantičarska »mjesta« prisutna u *Geraniumu* upečatljivija su od realističkih:

Moje misli bludile u mjesto, kog sam pred malo dana bio ostavio; gledao sam u noći kao da spavam, na jednom pričinu mi se da sam u mojoj sobi kraj prozora odkle sam gledao ulice posute sniegom — Zvonce saona — ona magla, koja pada navečer nad zimskim sniegom, lampe jedva prodirući sablasnim svjetlom, kroz mrtvilo tih noći — sva ta turobna slika prikaže mi se sjedeći pred divotnim čarom orientalne noći (V. br. 2, str. 18).

Još je upečatljiviji ovaj manzonijevski religijskom mistikom prožeti romantičarski opis.

Mrak, crni gusti mrak, bi se savio oko mramornih ogromnih stupova, oko kipova kao crni prah koj bi nevidljiva ruka prosula. U toj samoći mašta djevojke oživljala svojim sjajem tu mramornu noć stvarajući zračne lebdeće slike pune angjeoskog smieška, pune ružičastih oblaka. Sviet koj ju prezirao izčežavaše u tom mjestu, pod velebnim, zanosnim čuvtvom, što joj budio u srcu prizor tog pustog hrama, tog spomenika stoljeća slave i smrti — za nju samo otvorenog (V. br. 6, str. 83).

U *Geraniumu* također postoje i »mjesta« koja uvjerljivo ilustriraju Vojnovičev svjesno prihvaćeni realizam.

Luce se hitro okrene, ugleda pred sobom Maru i ostade nepomična videći tu dugu crnu djevojku, koja zagrnuta bielom pregačom izgledala kao kakva sobarica (V. 4, str. 52).

Ali draga teto! Što velite za Boga! Odvrti Luce smijući se glasno tom humanitarnom izlijevu čuvtva gospodje Betine. Kao da nezna cijeli sviet, da kad je u murlakiji i kod naših vilana glad, da je najveći dobitak u kožari ujčevoj! (V. br. 8, str. 115).

Itupajući u *Geraniumu* kao romantik i realist i pritom »raspravljajući« o romantizmu i realizmu Vojnovič nehotice nabacuje i pitanje naturalizma i naturalističke metode — pominje sistematsko — »dan po dan« proučavanje odabrane teme, Zolin *Assomoir*, i Flaubertov »anatomički nož« kao sredstvo seciranja »najtanje žilice, najmanje pjege čovječjeg srca«!

To naturalističko anatomsko seciranje nije bar u deklarativnom smislu nipošto neznatno, jer Vojnovičevo djelo i »nije ništa drugo nego malo anatomije ženskog srca, kojoj je glavnom osobom i junakinjom ostarjela djevojka« (V. br. 8, str. 114).

Evo i naturalističkog opisa u Vojnovičevu djelu:

Dodjoše napokon u grad. Tlesno joj je bilo pri srcu, kad je prolazila uzkim i nečistim ulicama nevideći nego komadić neba, koj poput pasa protezao se izvezen zvjezdicami nad crnim visokim kućami. — Al još neugodnije joj bijaše prolaziti kroz vičuću svijetinu slušajući svakojake kletve i rugobe, gledajući u poluzatvorenih krčmah supijane seljake i radnike! — jedva je i svrnula okom na trgovce razsvietljene i pune žamora i ljudi — sve joj se činilo tamno, zamrjano, za svakim uglom mislila je, sada ću ugledati zrak, more, širinu — al za uglom bila druga ulička, crnija od ostalih sa dva tri fenjera viseća o crnih poderanih kućah. Jedva dočeka da vidi stan tete Betine i zbilja domala nadjoše se u nekakvoj zatvorenoj ulici, koja je nalježila dvorištu, pred nekakovim tlesnim ulazom, gdje Luce potegnuv za hrdjalo zvonce reče: — Evo nas! (V. br. 5, str. 66).

Svjesno prihvaćanje realizma u književnoj »raspravi« sadržanoj u *Geraniumu*, pa realistička tema i realistička »mjesta« u njegovu tekstu mogli bi izrazitije svjedočiti o navještaju nove realističke književnosti, koja bi na taj način »otpočela« tim Vojnovičevim književnim djelom.

⁵ »... Dosada barem ne znam ni jednoga pisca, koj bi dan po dan pratio te stare škatulje... (tj. usidjelice, N. I.; isp. *Vijenac* br. 11, str. 161).

Stvarni početak književnosti hrvatskog realizma ne bi dakle bila neknjiževna Šenoina smrt godine 1881, nego *Geranium*, književno djelo Iva Vojnovića, koje je Šenoa na poticaj Ivova oca godinu dana ranije objavio u *Vijencu*. Naturalistički »anatomički nož«, anatomske seciranje psihe glavne junakinje, tvrdnja da *Geranium* »i nije ništa drugo nego malo anatomije ženskog srca« mogli bi samo potkrijepiti tezu o Vojnoviću kao začetniku našega realizma i naturalizma potkraj sedamdesetih godina prošloga stoljeća.

Prije dakle naših klasičnih realista Vojnović istupa značajnijim djelom kao realist, prije od njih on nabacuje i pitanje naturalizma i ističe »francezke pisce«, koji su »nad inim evropejskim«.

Pretpostavka o Vojnoviću kao začetniku našega realizma bila bi zaista uvjerljiva kad ne bi bilo i drugih ne manje uvjerljivih pretpostavki.

Sudbina obične ružne bilježnikove kćeri, koja kuhajući i perući trpi i ispašta zablude svojih sanjarija zaista svjedoči o realizmu. Svjesno prihvaćeni realizam u »raspravi« sadržanoj u *Geraniumu* također svjedoči o realizmu. Ipak, »realistički« slučaj s bilježnikovom kćeri je izuzetan i neobičan, pa kao takav upravo poželjan za romantičara i romantičarski zahvat. Glavna junakinja mogla bi dakle biti izrazito romantičarski lik — tajanstvena »crna gospođa« Mara, koja je upravo predodređena za nesreću.

Svjesno prihvaćeni realizam u *Geraniumu* zaista svjedoči o realizmu, ali to svjedočenje sadržano je u tekstu djela, i ta činjenica što Vojnović pripovijedaajući o sudbini ružne djevojke Mare ujedno propovijeda o realizmu izraziti je romantičarski fenomen. Na »sličan« način propovijeda o idealnom katolicizmu u svom djelu *I Promessi Sposi* talijanski romantik Manzoni,⁶ također i hrvatski romantik Šenoa u čijim djelima je sadržana propovijed o idealnom građanstvu, Zagreb-gradu itd.

Ispada eto Vojnović u *Geraniumu* i realist i romantik te nas ovo raspravljanje dovede bar u teorijskom smislu u čudan čor-sokak: čudan zato što je u tom djelu Vojnović i bio realist i romantik, ali ako bi se preciznije željelo raspravljati, onda nije bio ni jedno ni drugo. Naturalist možda? To još manje, jer svjesno deklarirani naturalistički »anatomički nož« i »anatomsko seciranje« ni iz daleka nisu dovoljno potkrijepljeni »nesvjesnim« naturalističkim tekstovima u *Geraniumu*.

⁶ Manzoni i njegov roman Vojnović je posebno volio. Vidi Vojnovićevo pismo A. Haleru uz predgovor Vodopićevoj *Tužnoj Jeli* Dubrovnik, 1934; i raspravu F. Čale, »O romantičkom porijeklu »subjektivno-lirskog« postupka u stilu Iva Vojnovića«, *Umjetnost riječi* 1963, br. 2; iz sastava prof. M. Deanovića Sjećanja na gospara Iva, *Dubrovnik* 3-4, 1957, proizlazi da je Vojnović Manzonijev roman »znao gotovo napamet«.

U tome Vojnovičevu djelu sadržana je naime i nova dimenzija — nova u znatnoj mjeri u ondašnjim evropskim književnim relacijama, potpuno nova u našoj književnosti potkraj sedamdesetih godina kada je nastajao *Geranium*. Ta nova dimenzija jest simbolizam sadržan u naslovu i smislu Vojnovičeva djela.

Nesretnu sudbinu ružne djevojke Mare simbolizira »žark i crljeni cvijet geraniuma« — znamen »ganutljive i vječne«, ali nesretne ljubavi, koja se preobrazila u užas samoće.

Kao djevojčica Mara je brižno njegovala geranium, kao djevojka nosila ga je na grudima:

»Snatreći u sebi, stvarajući si slika, koje su joj trovale tihi život, upre sve svoje misli u ideal sreće kog je ona u svom neiskusnom entuziazmu stvorila. Od tada ne pusti više geranium s prsiju (V. br. 4, str. 51).

Geraniumom je prekrila mrtve iluzije neiživljenog materinstva:

Smrt djeteta ote joj svu snagu, svu volju za život. Vukla se je kao suluda svaki dan na groblje, noseći po koj struk svog omiljelog geraniuma na grob male Marice, i sjedala ciele ure i podpirući lice rukama, mrka niema kao kip od mjeda (V. br. 11, str. 163).

Ne simbolizira samo geranium u Vojnovičevu djelu ljudsku sudbinu. I ostalo cvijeće očovječeno je simbolima. Nježna ciklama i opori vrijes dva su cvijeta, dva značaja (ljudska značaja — N. I.), kako reče Vojnović.⁷

Nasuprot tužnom simbolu geraniuma ruža je simbol mladosti i sretne ljubavi:

Ona je morala ljubiti! — A te siede kose — to suho, drveno tielo — čudne li ironije za rieč, koja nam se predstavlja samo ružom i mladosti ovjenčanom (V. br. 2, str. 18).

Na nizu mjesta u *Geraniumu* prisutan je izrazito vojnovičevski simbol čempresa.⁸

I kao dekor lapadskog pejzaža:

— Samo dva čempresa kraj mora dizala se crna, kao gotski tornjevi (V. br. 2, str. 18).

... i kao oličenje hladne, dostojanstvene »crne gospođe« Mare.

I zamotav glavu crnim rubcem ode s tetom na ona ista vrata odkle je i došla, suha, drvena, visoka — kao čempres (V. br. 2, str. 18).

I još poneki simbolički pandan geraniumu, oličenje čamotinje usamljeničkog života postoji u Vojnovičevu djelu:

Pogledah gore i vidjeh na ormaru pokraj staklene boce ružičnog octa malu žutu glavicu dvije crne očice kanarinca, tog neizbeživog prijatelja i stanara starih udovica i osidjelica (V. br. 3, str. 33).

⁷ Vidi I. Frangeš, o. c.

⁸ I. Frangeš, o. c.

Ipak unatoč simbolizmu znatno zastupljenom u *Geraniumu* ne bi se moglo reći da je to Vojnovićevo djelo simbolističko. Pogotovu se to ne bi moglo reći nakon Vojnovićevih romantičarsko-realističko-naturalističkih preokupacija tako jasno vidljivih u *Geraniumu*. Nije dakle potpuno jasno kojom je stvaralačkom metodom pisano Vojnovićevo djelo, nije također jasno kojoj zapravo stilskoj formaciji ono pripada.

Nije potpuno jasno ni kojem književnom rodu pripada *Geranium*.

U književnoj historiji to je djelo označeno kao pripovijest. Po vrsti prozne tehnike kojom je ostvareno ono bi moglo i biti pripovijest. U doslovnom smislu također — pripovijest o sudbini ružne djevojke Mare, koju je Vojnovićeva teta »ispripovjedila« itd.

Sam Vojnović u tekstu *Geraniuma* naziva svoje djelo pripovijetkom,⁹ ali on u tome nije dosljedan. Na jednom mjestu kaže:

— ... ali kako vidiš moja pripovjedka i nije ništa drugo itd. (V. br. 8, str. 114).

A na drugom opet:

... a moja pripovjedka premda je nesmiještim literarnim imenom nazvati... (V. br. 4, str. 51).

Geranium dakle po Vojnoviću i jest i nije pripovijetka.

Neki književni historici i kritičari smatraju to djelo novelom (Barac, Haler), po Vojnoviću međutim *Geranium* nije »prava novela«:

»Da imam namjeru pripovjedati pravu novelu ne bih se... itd. (V. br. 8, str. 114).

Na jednom mjestu Vojnović osebužno reče da je njegov *Geranium* roman:

«— ... Stoga sledi — — da i Mare ... — ima svoj roman. Roman suza i tihe boli — — u kom igra glavnu ulogu srđce bilježnikove kćeri (V. br. 2, str. 19).

Ipak bi se takvom Vojnovićevu literaliziranom određenju književnog roda njegova djela mogao dodati komentar po kojemu *Geranium* nije roman zato što je glavna junakinja u tom djelu zaista »imala svoj roman«, nego zato što je u njemu prikazana totalnost sudbine jedne ličnosti, pa bi upravo radi te prikazane totalnosti Vojnovićevo djelo moglo i biti izrazitim romanom ličnosti — »romanom jedne osiđelice« kako reče Vojnović u drugom izdanju svoga djela godine 1918.

Takvim zaključkom pitanje međutim nije iscrpeno, jer bi *Geranium* mogao biti i drama ne samo zato što je glavna junakinja imala svoju ličnu dramu — roman je tu ipak preblaga i prelijepa riječ — i tom svojom dramom dramski poetirala Vojnovićevo djelo,¹⁰ nego i zato što su i prije i poslije te dramske poente elementi drame u njemu i te kako prisutni.

⁹ Vidi *Vijenac*, br. 1, str. 2 (citirano u ovoj raspravi).

¹⁰ Vidi bilješku 1.

I tehnički elementi:

Terasa vile u Lapadu na kojoj Vojnovićeva teta priča priču o sudbini usidjelice Mare mogla bi biti pozornica, dva čempresa »crna kao gotski tornjevi« — dekor pozornice. Splitske ulice i riva gdje Mare doživljava dramatska razočaranja mogle bi biti pozornicom, fasada antičke Dioklecijanove palače i »usplamtjelo« more mogli bi biti dekorom.¹¹

I bitni, suštinski elementi drame sadržani su u *Geraniumu*. To se djelo zasniva na dijalozima između autora — Vojnovića, njegova prijatelja, njegove rođakinje i tete. U te dijaloge, koji čine vanjsku okvirnu kompoziciju djela, uklopljeni su nerijetko dramatski intonirani dijalozi ličnosti iz ispričane »tetine priče«, koji čine unutrašnju kompoziciju. Ta unutrašnja kompozicija prekida se povremenim razgovorima između tete, koja priča, i Vojnovića, koji sluša i komentira, — dakle opet dijalozima.

Uz nevelik režiserski napor mogla bi se valjda od *Geraniuma* na osnovu postojećeg teksta stvoriti drama — tragedija nesretne ličnosti, poraženog djevojaštva, neživljenog materinstva.

Na osnovu dakle prilično jakih argumenata mogao bi *Geranium* biti eto i drama. Toga Vojnović, čini se, nije bio svjestan, ali je, izgleda, bio svjestan da nešto s njegovim djelom »nije u redu«.

Očito je to iz njegova kratkoga predgovora drugom izdanju *Geraniuma* god. 1918.

Bilo mi je dvadeset godina kad sam počeo da pišem »*Geranium*«, prosto za svoju osobnu zabavu. Ta kako ne bih! Mnogo toga neizvjesnog i čudnog tinjalo je u meni još od djetinjstva, pa mi se glava napunila čitanjem tadašnjih majstora realizma: Flauberta, Zola i Daudeta, a u duši pak bona čežnja za tek ostavljenim Dubrovnikom, — i iz svega toga posve naravski, porodi se nešto, a to je moje prvo književno djelo — *Geranium*.

Prije stvaranja *Geraniuma* tinjalo je dakle u Vojnovićevoj glavi »mnogo toga neizvjesnog i čudnog« — književni rezultat takva »tinjanja« jest nešto, i to nešto Vojnović u različitim situacijama naziva čas pripovijetkom ili novelom (ako ne pravom, a ono ipak nekakvom) čas romanom, a čas opet uopćeno književnim djelom.

Ni prije ni poslije godine 1918., koliko nam je poznato, Vojnović nije bio potpuno načisto što je to on zapravo objavio u *Vijencu* god. 1880. pod naslovom *Geranium*. U prvom izdanju god. 1880. on svoje djelo naziva »*erticama iz dalmatinskog života*«, u pismu Albertu Haleru god. 1923. *Geranium* mu je samo »*crtež*«.

Trebalo bi tu nadodati i »brškanje moga Iva«, kako je Kosto Vojnović označio *Geranium* preporučujući ga Šeni. Posebno bi trebalo nadodati »čudan križani cvijet u kojemu ima

¹¹ Isp. *Vijenac* 1880, br. 6, str. 83—84, i N. Ivanišin, o. c., str. 737—739.

elemenata i romantike i naturalizma i Šenoe i Flauberta«, kako je Frangeš u svojoj, u bilješkama ove radnje citiranoj, raspravi fiksirao književnu sveukupnost *Geraniuma*. Zanimljivo je da ni Frangeš ne precizira njegov književni rod, on u svojoj raspravi govori o Vojnovićevu prvencu, prvom književnom djelu itd.

Koliko god u prvi mah prividna i izvanjska, »zagonetka« književnog roda kome pripada *Geranium* mogla bi biti značajna radi toga što je ona zapravo samo funkcija i refleks »zagonetke« unutrašnje književne strukture djela — zbrke oko stvaralačkog postupka — metode, svega onoga romantičarsko-realističko-naturalističko-simbolističkog kompleksa o kome je dosada u ovoj radnji bila riječ.

Izlaz iz toga jedinstvenog kompleksa, to jest izlaz iz već spomenutog teorijskog »čor-sokaka«, bilo bi vraćanje na sam kompleks, a time ujedno i pokušaj određenja smisla pojedinih elemenata iz toga kompleksa u cjelini Vojnovićeva djela.

Vojnovićev svjesno prihvaćeni realizam u »književnoj raspravi« sadržanoj u *Geraniumu*, te realistička »mjest« u tekstu zaista nisu bitni za to njegovo djelo. Pozivanje na francuske realiste također nije bitno ni za *Geranium* ni za našu realističku književnost, koja će uslijediti iza toga djela. U toj realističkoj književnosti glavnu »inostranu« ulogu neće odigrati Francuzi, nego Rusi.

Naturalističko fiksiranje teme »dan po dan«, pa »anatomički nož« i anatomske sećiranje ipak su samo zanimljiv kuriozitet u *Geraniumu* i sigurno ne mnogo više.

Mnogo je zanimljivije pitanje o romantizmu i simbolizmu. Koliko se god Vojnović pozivao na francuske romantike potkraj osamnaestog i iz prve polovine devetnaestog stoljeća, njegov romantizam u *Geraniumu* potkraj sedamdesetih godina nije i ne može biti vraćanje natrag, to jest književnosti klasične romantike, nego je taj romantizam, kao navještaj nečega novog, mnogo bliži neoromantizmu aktuelnom u evropskim relacijama, pa i kod nas u književnosti na smjeni stoljeća. Iz takva romantizma proizišao je u ono vrijeme neosporno novi i moderni simbolizam u *Geraniumu*.¹²

Romantičarska tajanstvena crna djevojka Mara, koja sanja, mašta i dočarava sebi lik fiktivnog ljubavnika, predstavljena je simbolom geraniuma.

Romantizam i simbolizam i inače se u Vojnovićevu djelu isprepleću. I tipično vojnovićevske romantičarske čežnje i tipično vojnovićevska simbolika čiopa:

»Kao u magli još vidim godine moje mladosti, razsvijetljene žarom našeg sunca lebditi poput crnih čiopa oko zidina i hridi mog zavičaja« (V. br. 1, str. 2).

¹² Simbolizam, kao i ostali moderni pravci u književnosti, može se shvatiti kao refleks »vječne« romantike u novom vremenu i novim uvjetima.

I romantičarska opet vojnovičevska »prozračna pučina«¹³ i još izrazitija vojnovičevska simbolika čempresâ:

Kao opojen stajah — a u mojoj glavi slike tog dana vrtile se poput valcera. Gledao sam kao da se more i mjesečina pretvorila u nekakvu prozračnu pučinu, u njoj letile dvie sjene — Nike i ja — a za nama druga crna sjena nalika čempresu — letila i ona — na jedamput i čempres oživio — duga kosa biela poput svile letila za njim a Marine zasnijetlile se crne — sjajne oči kao svjećice (V. br. 2, str. 19).

Ta romantičarsko-simbolistička nota mogla bi dakle biti najvažnija oznaka i stvaralačke metode kojom je i stilske formacije u kojoj je ostvaren *Geranium*, te bi takav *Geranium* mogao biti navještaj, ne realističke u osamdesetim godinama, nego naše moderne literature na smjeni stoljeća.

Ako prihvatimo mišljenje, da je *Geranium*, u znatnoj mjeri drama, bez obzira na proznu pripovjedačku tehniku, onda to nije važno samo kao određenje književnog roda toga Vojnovičeva djela, nego kao određenje književnog roda u kojem će trijumfirati buduće njegovo stvaralaštvo.

Ne navješćuje u *Geraniumu* budućeg Vojnovića samo nesvjesno naslućena, ali prilično jasno izražena dramska forma, nego i brojni sadržajni elementi upućuju na budućeg Vojnovića — velikog stvaralaca.

Već na početku *Geraniuma* vidljivi su »začeci« *Dubrovačke trilogije*:

— ili još radije med kupicom i slatkim zalogajem prišaptnut ti tajne pripoviesti onog aristokratskog Dubrovnikâ čije velikaše samo Španjolci i Francuzi nadkriliše ponosom i finoćom — (V. br. 1, str. 1).

Nesvjesno naslućena pozornica »tarace tetine vile u Lapadu« iz *Geraniuma* navješćuje svjesno fiksiranu pozornicu »na taraci« u trećem činu *Trilogije*.¹⁴

Nad »taracom tetine vile u Lapadu« prisutna je zagonetna lapadska ljepotica Petka, trajna pjesnička opsesija Vojnovičeve stvaralačke ličnosti. Petka — »vladarica Lapada« u *Ksanti*, »keopska sfinga« u *Trilogiji* — »u tamnom veličanstvu svojih pregustih borova«.

Bitno vojnovičevska simbolika čempresâ u *Geraniumu* doći će do punog izražaja tek u budućim djelima, osobito u *Ksanti* i *Trilogiji*. Simbolika cvijeća također — u rasponu od »crljenog geraniuma«, na grudima crne djevojke Mare, koji navješćuje nesreću do »crvene rusice« iz *Trilogije* za pojasom pučke djevojčice Kristine, koja simbolizira mladost i budućnost.

¹³ U osnovi romantičarski »morski« pejzaži značajka su i ostalih Vojnovičevih djela; vidi N. Ivanišin, »More u stvaralaštvu Iva Vojnovića«; *Naše more*, 1955, br. 3, str. 134—136.

¹⁴ N. Ivanišin, *Mogućnosti* 1962, str. 745.

U *Geraniumu* postoji ovakva naizgled nevažna rečenica:

»...podne zvonilo na maloj župnoj crkvići«.

U *Ksanti* postoji slična također naizgled nevažna rečenica:

»...U daljini zazvoni staro m'haljsko zvono podne«.

Ta mala župna crkvića na Mihajlu u Lapadu, zvono na crkvići, pa groblje i čempresi uz nju, postat će jedan od bitnih elemenata Vojnovićeva budućeg stvaralaštva — bitan kompleks njegove stvaralačke ličnosti, njegova književnog stila.¹⁵

Na svoj način neobična crna gospođa Mara iz *Geraniuma* prototip je budućih Vojnovićevih neobičnih žena: Rose Mary, Bianke Rivelli, Deše, sestara Benešinih, Jele iz *Ekvinocija*, da spomenemo samo neke.

Tragedija Mare iz *Geraniuma* u znatnoj mjeri je tragedija majke, neiživljenog majčinstva, pa je i to nagovještaj jednog tipično vojnovićevskog i ličnog i literarnog kompleksa, koji će u punoj mjeri doći do izražaja tek u budućim njegovim djelima.

Ako se pažljivo prati razgovor između Vojnovića i njegove tete u *Geraniumu*, onda se osjeća njegov blagonakloni, ali »s visine« odnos prema seljacima, ujedno i nešto kao prezir prema malogradskim skorojevićima i kramarima, osjeća se dakle začetak »idejne« osnove njegova budućeg stvaralaštva sadržane u geslu »zaludu, ko je gospodar je gospodar«.¹⁶

Geranium je Vojnović napisao »u bonoj čežnji za tek ostavljenim Dubrovnikom«. Takva »bona čežnja« bit će jedan od glavnih stvaralačkih pokretača budućeg pjesnika Dubrovnika.

*

Za *Geranium* se dakle jedva može — u duhu suvremenih književno-teorijskih normi — reći da je to jednom ostvareno u svojoj jezičnoj strukturi zatvoreno i neponovljivo književno djelo i da nas u svrhe proučavanja zanima jedino tekst toga djela i ništa više.¹⁷

¹⁵ N. Ivanišin, »Jedan lapadski motiv u Vojnovićevu djelu«, *Radovi 1, Fil. fakulteta u Zadru*, 1960, str. 187–195.

¹⁶ Vidi opis primitivne tete Betine, koja »po gradsku« nakindurena izgleda kao »nakićena bačva« (*Vijenac*, br. 4, str. 49), Luce sestra Marina je »velegradska švelja, koja na selu izgleda poput gospođe) (*Vijenac* br. 5, str. 65), Muž tete Betine kožar en gros »*Signor Bartolo Malinich*« (*vulgo* bogati opančar Mile) osobito je bio oštar prema običnim seljacima, koje je psovao »gnjusnom talijanštinom i onom instinktivnom mržnjom što kramari i građani niže klase imaju proti poštenim prostim pučanom« (*Vijenac* br. 6, str. 81).

¹⁷ To bi se jedva moglo reći kad bi *Geranium* bio i jedino Vojnovićevo djelo. I onda bi se naime moralo misliti na literaturu koja je bila povod nastanku toga njegova djela.

Jer kakva je ta »neponovljivost« kad se toliko toga bitnog iz književno jezične strukture *Geraniuma* »ponavlja« u budućim Vojnovičevim djelima? I kakav je to tekst kad je znatnim svojim dijelom samo nagovještaj Vojnovičevih budućih tekstova?

Ne smije se zaboraviti, da je taj tekst stvorio dvadesetgodišnjak mučen »bomom čežnjom za tek ostavljenim Dubrovnikom« kojemu je »mного toga neizvjesnog i čudnog tinjalo u glavi«, koji usto naoružan priličnim literarnim, ali neznatnim životnim iskustvom nije naprosto znao kojim putem pri stvaranju svoga prvog važnijeg književnog djela treba da krene.

Otuda je mnogo toga »zagonetnog« i »čudnog« u *Geraniumu*: otvoreno pitanje književnog roda, neobična, ali interesantna »književna rasprava«, svjesni »zaključci« u raspravi, »nesvjesno« traženje izraza mimo »zaključaka«, spontani nagovještaj brojnih motiva, koji će stvaralački sazreti tek u budućim djelima, i nadasve spontano nalaženje sebe u neoromantičarsko-simbolističkom modernom izrazu.

Pa ako *Geranium* i nije veliko književno umjetničko djelo, on je interesantan modernistički književni eksperiment koji navješćuje budućeg velikog stvaraoca, a i književnost hrvatske moderne, koja je »otpočela« godine 1895. Vojnovičevim *Ekvinocijom* i dosegla svoj vrhunac na smjeni stoljeća njegovom *Trilogijom*.

N. Ivanišin: LO SPERIMENTO LETTERARIO DI VOJNOVIĆ
NEL »VIJENAC« DEL 1880

Riassunto

La prima opera letteraria di Ivan Vojnović, pubblicata nel *Vijenac* del 1880, con il titolo di *Geranium*, è un interessante sperimento letterario, testimonia delle contraddizioni esistenti in seno alla letteratura croata d'allora (una letteratura che si sviluppava sulla scia di un quanto mai spiccato realismo), nonché delle contraddizioni esistenti nel giovane creatore Ivo Vojnović, il quale, pur consapevole degli interessi della letteratura europea d'allora (francese) e della nostra (Senoa), non può decidersi sulla via da seguire nell'elaborare il suo *Geranium*.

Il *Geranium* non è soltanto la storia della tragedia di una brutta ragazza invecchiata, ma anche un discorso sul metodo creativo che potesse, nella maniera più adeguata, dare vita al triste destino della povera ragazza.

L'opera del Vojnović non è, dunque, soltanto un'opera letteraria ma pure un discorso sulla letteratura, sul Flaubert, sul Balzac, sul romanticismo, sul realismo, sul simbolismo. Narrandoci la triste storia della povera ragazza e discorrendo parallelamente sulle possibilità della sua elaborazione letteraria,

il Vojnović si presenta, da un lato, come un tenace sostenitore del metodo realistico, cedendo però spontaneamente alla maniera romantico-simbolistica nel corso della presentazione del testo. Perciò il suo *Geranium* non segna l'inizio della letteratura croata del realismo (conclusione alla quale ci potrebbe facilmente portare l'anno della sua pubblicazione, nonché la tenace propugnazione del metodo realistico da parte del suo autore), bensì l'inizio di quella corrente letteraria che fu denominata la letteratura croata »moderna« e che, apparsa a cavallo degli ultimi due secoli, lasciò intravedere le sue caratteristiche neoromantico-simboliche già nel *Geranium* del Vojnović.

Il valore del *Geranium* non va, dunque, ricercato tanto nelle sue modeste qualità letterarie quanto nel fatto che esso preannunziò la letteratura croata »moderna«, nella quale il Vojnović sosterrà, con la sua *Dubrovačka trilogija* una parte determinante anche sul piano creativo in generale.